

SLOVENSKÉ POLITICKÉ MYSLLENIE V 19. STOROČÍ - KLÚČOVÉ PROBLÉMY

TIBOR PICHLER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PICHLER, T.: Slovak Political Thought in the XXth Century: Essential Issues
FILOZOFIA 2002, 57, No 1, p. 16

The Slovak political thought of the 19th century mingles with the nation-building efforts. According to the author the nationalists were one of the intellectual elites of Central Europe, which based their nation-building on ethnic ideology. This ideology embodied various elements, such as passive historicism, "prilepenectvo" (being an appendage) and the will to become (once again) a historical subject. They made use of a non-political concept of nation as a language and cultural community, which gradually became politicized. The ultimate objective was the institutionalization of the nation, defined originally non-politically. According to the author there are two ways of achieving this objective, conceived of as ideal types: the type A implies the institutionalization from above, based on an intervention of a power instance (the ruler); the type B implies the institutionalization resulting from gradual growth of national capacities in the political frame of Hungary of that time. These types correspond to different views of what is political activity. Nevertheless, the Slovak political thought of the 19th century did not go beyond the level of experimentation.

Dejiny filozofického myslenia na Slovensku sú disciplínou s dlhou výskumnou tradíciou. Ide o disciplínu, ktorú tvorí viacero špecializovaných bádateľských odvetví a medzi ne patria aj dejiny slovenského politického myslenia. Hoci záujem o skúmanie slovenského politického myslenia je v súčasnosti silný, chcel by som upozorniť, že nie je záležitosťou súčasnosti, ale že tu možno hovoriť o istej tradícii, ktorej počiatky siahajú do 19. storočia a odvíjajú sa od reflexie slovenského politického vystúpenia v revolučných rokoch 1848-1849. Ide o obdobie, keď myslenie prešlo krstom konania. Odvtedy slovenská politická diskusia nebola vecou čistého názoru a koncepcie, ale aj vecou skúšaného alebo vyskúšaného názoru a reflektovaním testovaných koncepcií. Z kruhu autorov kriticky reflektujúcich národnú politickú aktivitu by som chcel upozorniť na Samuela Štefanoviča, autora tézy o fantasticko-fatalistickom slovenskom idealizme, v istom zmysle aj na Jána Palárika, ale najmä na Bohdana Pavlů, autora článku *Pokrokovosť a konzervatívizmus na Slovensku*, ako aj na revue Průdy s rubrikou *Z histórie politických názorov na Slovensku*.

Názov svojho príspevku som doplnil podtitulom *Kľúčové problémy*, a to z dobrého dôvodu. Samotný názov *Slovenské politické myslenie v 19. storočí* totiž označuje široké pole problémov, z ktorých by som sa rád dotkol dvoch: zakladania národa a politickej metodológie, t.j. diskusie o tom, akým spôsobom docieľiť to, aby sa z národa definovaného jazykom stal národ definovaný politickými prostriedkami. Išlo o problém kultúrnej a politickej inštitucionalizácie národa.

Na túto prácu sa sústredili *národovci*, typ stredo európskych intelektuálov, ktorí do centra svojej pozornosti, svojho myslenia a konania postavili "lásku k národu". Tento

typ intelektuálnej aktivity bol sytený emóciami, bol motivovaný sentimentom, ktorý niekedy prechádzal do resentimentu voči "cudziemu" a "cudzím", ale skrýval v sebe tvorivú energiu a mal výrazný vplyv na priebeh modernizačného procesu v strednej Európe. Národovcov možno priradiť k tým stredoeurópskym intelektuálom, ktorí reflektovali dobu a chceli dosiahnuť zmenu, či už reformou, výchovou, vzdelávaním, revolúciou, alebo obrodou a "prebúdzaním". Líšili sa svojou povahou, duchovnou výzbrojou, cieľmi a podmienkami pôsobenia, jedno však mali spoločné: mysleli a konali v tom regióne Európy, v ktorom mala modernizácia defenzívny charakter. Patrili k nim jozefínski intelektuáli a úradníci, jozefínski kňazi, nemeckí učitelia, uhorskí šľachtici - reformátori, ruská inteligencia i slovenskí národovci. Boli to skupiny modernizátorov. Modernizovať sa dá ofenzívne ale, ako sme už naznačili, aj defenzívne: vtedy sa kráča vpred, ale hľadá sa aj dozadu, t.j. inšpirácia a sila sa hľadá v dejinách. Je to typ modernizácie, ktorý už reaguje na modernizačný tlak zvonka a tvorba nového sa paradoxne tvári ako obrana starobylého. Reagovať však neznamená len odmietanie. Často ide o postoj, ktorý kombinuje odmietanie s tvorením, zahajovaním, zakladaním. Národovci boli tvorcami-zakladateľmi, svojiskými *founding fathers* v strednej Európe. "Láska k národu" však negenerovala ústavy a republikanizmus, spúšťala národovcov procesy, ktoré, povedané suchým sociálnovedným jazykom, sa zameriavali na premenu jazykovo odlišných roľníckych populácií na plno rozvinuté (inštitucionalizované) národy. Západná paradigma politickej modernizácie v podobe imperatívu inklúzie politicky bezprávnych vrstiev do politického celku, ako to vyjadril Pierre Rosanvallon, sa v našom regióne Európy v istom zmysle komplikovala konkurenciou a konfliktom oficiálnych a ľudových nacionalizmov. Priama transformácia obyvateľstva dynastických ríš na moderný politický národ sa ukázala ako neuskutočniteľná. Politická modernizácia sa nedala odpojiť od re-kategorizácie obyvateľstva na základe odlišností jazyka a kultúry, ktorá mala politické implikácie.

- Národovci tvorili národnú ideológiu a konštrukciu národnej identity kládli základy národovcového hnutia. Ich výkon bol pozoruhodný tým, ako definovali národnú identitu, ako opriali národnosť historickými mýtmi aj ako sa snažili o zabezpečenie jej kultúrnych práv a získanie politického uznania.

Zakladanie národa. Moderný národ formujúci sa pod vplyvom industrializácie má byť, ak sa pridržame argumentačnej línie Ernesta Gellnera, na svojom teritóriu kultúrne homogénny - je to norma, ktorá traumatizovala štáty s kultúrne heterogénnym obyvateľstvom, ako aj jednotlivé jazykové skupiny obyvateľstva mnohonárodnostných ríš vystavených centralistickej štátnej modernizácii. Existovali dva typy kultúrnej homogenizácie: oficiálna a vlastná.

Zakladanie národa vyjadruje premenu nepolitického, "prirodzeného" jazykového národa na politický národ občanov. Avšak formálnu politickú konštitúciu národa predchádza to, čo by som nazval jeho ideovým konštituovaním. Pri tejto snahe už nejde o obranu "prirodzených" národných daností, napr. jazyka a zvykov, ale o ich dynamizáciu a štandardizáciu. Táto aktivita je spojená osobitne s menom Ľudovíta Štúra. Kľúčovým aktom je národná sebaidentifikácia, konštrukcia národnej identity. Heslovite vyjadrené, ide o pamäť, jazyk, vôľu k subjektivite.

Našla sa stratená pamäť. Pohľad do minulosti kvôli budúcnosti viedol k dvom zisteniam, vyjadrené slovami Jozefa Miloslava Hurbana: "Nemáme históriu", ale len prolegomeny k nej" ([4], 118). Mať históriu znamenalo mať štát. Ak to platí, tak uhorské dejiny nemožno pokladať za slovenské dejiny, a preto sa konštatuje bezdejinnosť. Nejde však o úplnú bezdejinnosť. Existujú "prolegomena", ktoré objavuje nájdená pamäť, ktorá pripomína trvanie Veľkomoravskej ríše ako *vlastného* štátu. Na základe tejto pamäti sa formuje trpný historizmus, ktorý viaže bezdejinnosť na obdobie medzi sľubným začiatkom v podobe pozitívnej predminulosti a nádejnou budúcnosťou. Minulosť má dve dimenzie: vlastnú predminulosť a nevlastnú, ešte živú minulosť, ktorá vystupuje ako neautentické, nereprezentované, bezdejinné bytie; Dohnány ho zakódoval ako "cudzotou zakliate Slovensko". Ďalším identifikačným znakom je jazyk. Kodifikácia stredoslovenského nárečia ako živého nárečia ľudu vytvára bázu pre rozvoj slovenskej štandardnej kultúry, prostriedok kultúrnej homogenizácie slovensky hovoriacich obyvateľov. Tento akt taktiež utvrdzuje intenciu svojbytnosti, ktorá sa rysovala nájdením stratenej pamäti. V práci *Nárečja slovenskuo*, ktorá je viac než len rozpravou o jazyku, je manifestom národovtorného zámeru, Štúr konštatuje odlišnosť slovenských dejín od dejín českých ([1], 116), a tak kompletizuje ideu svojbytnosti vo vzťahu nielen k uhorskému, ale aj k slovanskému kontextu. Má rušiť národovcami konštatovaný fakt "prilepenosti", t.j. prekrytej, nevyjavenej, desubjektivizovanej existencie, a zároveň manifestovať vôľu stať sa subjektom. Otvára, najskôr ideologicky, možnosť sebauskutočňovania, kultúrneho a neskôr politického sebazakladania. Postuluje, Štúrovými slovami, "samochtivosť" a "samovývoj". Národná sebaidentifikácia prostredníctvom trpného historizmu a ľudového jazyka ukazuje, že selektívna historická pamäť a jazyk sú národovtornými diferenciacnými prostriedkami. Konštrukcia národnej identity sa deje roz-pamätaním a "odlíšením od", sebaodlíšením.

Nepolitická definícia národa, t.j. definícia "zvnútra", definícia "duchom národa" a jazykom, ktorý je jeho vyjadrením, bola v istom zmysle nevyhnutnosťou, lebo slovensky hovoriace obyvateľstvo Uhorska sa z právneho, t.j. "vonkajšieho" hľadiska neodlišovalo od maďarsky hovoriaceho obyvateľstva. Konštrukcia vlastnej slovenskej identity si preto vyžadovala ideológiu "vnútorného" odlíšenia a nadväzného prejavu vnútra navonok. Zároveň treba konštatovať, že pokus o seba vymedzenie históriou poukazuje nielen na bezdejinnosť, ale aj na veľkomoravskú a všeobecne slovanskú predminulosť ako politicky použiteľný argument, ktorý sa premieta v téze o autochtónnosti.

Posledným prvkom národnej ideológie je uskutočňovanie národovtorných zámerov. Dajú sa dobre sledovať na projekte Štúrom založených Slovenských národných novín v predmarcovom období. Články v týchto novinách sa vyznačujú triezvosťou a realizmom: "Život národov prenáhlil sa nedá, ale keď sa má podariť, miernym krokom len ísť môže"; "to, čo je lepšie, ako huba za noc nevyrastá", konštatoval Štúr ([3], 34). Projekt Slovenských národných novín mal za cieľ v kombinácii so spolkovou činnosťou vytvoriť priestor slovenskej verejnosti, prekonať štruktúrne neduhy slovenského života: nedostatočnú "obecnomyseľnosť, slabý záujem o veci verejné a upätosť na veci rodinné - "rodinkárstvo". Z článkov uverejňovaných v Slovenských národných novinách sa dá vyvodiť záver, že najdôležitejším zámerom ich zakladateľov bolo iniciovať revolúciu sociálnej predstavivosti slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Spočívala

v založení, povedané slovami francúzskeho historika Pierra Noru, národného priestoru vnímania. Išlo o prekonanie úzko lokálnych identít a priestorov vnímania, kde sa komunikuje na základe princípu face-to-face. Cieľom bolo etablovanie národnej spoločnosti ako *imagined community* založenej na princípe abstraktnej súdržnosti veľkého počtu jazykovo spriaznených ľudí, zotrvávajúcich vo vzájomnej anonymite. Lokálne spoločenstvo sa pozná "z videnia", národná spoločnosť "z rozprávania".

Vývin slovenského politického myslenia dramaticky ovplyvnila priaznivá historická chvíľa revolučných rokov 1848-1849, keď sa zdalo, že vytúžené ciele, budúci plod vytrvalej práce mnohých desaťročí, sú na dosah ruky. Vo svetle zdanlivo neveriteľných možností sa zmenil časový scenár národnotvorného projektu i logika uvažovania. Evolučný realizmus vyjadrený v Štúrovej poučke, že život národov nemožno "prenáhliť", bol nahradený fantastickým realizmom. Diktoval žiadať nemožné. V horúčkovitých dobách logika príležitosti víťazí nad logikou postupného zrenia a aj nemožné sa javí ako možné. Riešenie sa očakáva od jedného veľkého činu. V tomto období medzi národovcami dominuje štúrovská skupina, ktorá sa rozhodla identifikovať národ činom.

Revolučné obdobie má pre formovanie slovenského politického myslenia zásadný význam, pretože na jeho pozadí dochádza k diferenciacii názorov na vytyčovanie postupov a cieľov národnej politiky. Nie všetci národovci však boli štúrovci. Slovenské národné myslenie je v skutočnosti oveľa diferencovanejšie než jeho bežne tradovaný obraz.

Problém politickej metódy: viera v panovníka, alebo dôraz na uhorskú ústavnosť. Dve školy politického myslenia ako ideálne typy. Základnou otázkou slovenského národnotvorného projektu bola inštitucionalizácia národa - kultúrna, ako aj politická. Existovali v podstate dve cesty, dve školy myslenia, pokúšajúce sa realizovať tento cieľ.

Hoci v 19. storočí existovali Stará a Nová škola národnej politiky ako historické subjekty, domnievam sa, že nasledujúca charakteristika dvoch politických orientácií ako ideálnych typov má napriek istým podobnostiam širšiu platnosť a umožňuje dôkladnejšiu analýzu myslenia a konania v podmienkach chýbajúcej inštitucionalizácie.

Prvá cesta sa opierala o panovníka ako mocenskú inštanciu, verila takpovediac v panovnícky princíp moci, v "báľuškovstvo", v pomoc panovníka a domnievala sa, že inštitucionalizácia národa sa dá docieľiť konštitutívnym zásahom zhora. Takáto koncepcia by sa dala označiť ako revolučný monarchizmus alebo ako na monarchu orientovaný národný revolucionizmus. Viera v panovnícky princíp a oddanosť kráľovi - "za trón a národ", Slováci ako "kráľov národ" - sa v dobovej spisbe objavuje na mnohých miestach a tvorí politické krédo mnohých národovcov. Táto orientácia bola proviedenská a proaustrijská, dávala prednosť Viedni pred Pešťou a Rakúsku pred Uhorskom. Bolo by však omylom myslieť si, že sa zhodovala s cieľmi viedenského centralizmu vytvoriť z obyvateľstva monarchie kultúrne i politicky homogénnu jednotku - rakúsky politický národ. To potvrdzuje aj Štúrova kritika habsburského panovníka ako "nemeckého", t.j. etnicky divergentného, v spise *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Panovník sa vnímal ako možný "zriaďovateľ" a ochranca národného inštitucionálneho rámca. S touto pozíciou súvisela romantická predstava, že sa pri rozvoji národného života má začínať tým, čo by

podľa logiky postupného rastu malo byť na jeho konci - kultúrnou a politickou inštitucionalizáciou národa. V tomto kontexte treba citovať Andreja Sládkoviča: "Ktože to slýchal bez počiatku chceť beh a koniec veci! Bez koreňa strom!" Táto škola politického myslenia si predstavovala politiku ako činnosť smerujúcu zhora nadol a politickú agendu formulovala v podobe gravamín.

Druhá škola politického myslenia ako ideálny typ sa orientovala na princíp ústavnosti, a nie na vieru v panovníka. Tu sa úvahy viazali na rámec ústavy, odmietali sa dejinnometafyzické špekulácie, nezamieňala sa politika s filozofiou dejín a nekalkulovalo sa s pomocou. Jej reprezentanti sa domnievali, že úspešná, ale predovšetkým opravdivá, zodpovedná a v konečnom dôsledku rešpekt vzbudzujúca a uznanie si zasluhujúca politika je možná len na základe rastu vlastných síl a vplyvu od najnižších organizačných úrovní politického života. Odmietali maximalizmus cieľov, vyznávali gradualizmus: politické ciele sa kladú úmerne aktuálnej politickej sile. Primát dávali uhorskému pred rakúskym politickým rámcom. Boli to austroskeptici. Verili v produktivnosť ústavnosti, ako aj občianskych práv a slobôd.¹ Nedôverovali konštitučným darom panovníka v podobe oktrojovaných ústav, t.j. darom panovníckeho absolutizmu, neverili v dary, verili vo výdobytky. Politiku chápali ako činnosť smerujúcu zdola nahor. Túto pozíciu reprezentoval Ján Palárik, ale nebol jej osamelým reprezentantom. Jeho austroskeptické stanovisko a dôraz na uhorskú ústavnosť tvorili jednu z línií dobového slovenského politického uvažovania v rámci Rakúskej monarchie v 60-tych rokoch 19. storočia, čo sa dá doložiť citátmi z článkov Mihajla Polit-Desančia publikovaných v novinách *Ost und West*, ktoré vychádzali vo Viedni a reprezentovali osobitne juho-slovenské pozície.

Za súčasť tohto druhého typu politického myslenia pokladám aj snahu o individuálno-občiansku emancipáciu v zmysle platných zákonov súvisiacich s prechodom od stavovskej k občianskej spoločnosti. Tento typ sociálnej a politickej práce sa dá rekonštruovať na základe próz Jonáša Záborského *Dva dni v Chujave* a *Panславistický farár*. Záborský chce prekonať poddanskú mentalitu a formovať sociálnu kompetenciu a konkurencieschopnosť bývalých príslušníkov *misera contribuens plebs*, t.j. poplatného ľudu. Občiansko-individuálna emancipácia znamená občiansku gramotnosť, znalosť zákonov, schopnosť triezveho úsudku a "rátania" namiesto bezhlavého rozhodovania sa, znamená teda stať sa kompetentným súčasníkom. Aktivitu zameranú na tento cieľ a ľud ako na cieľovú sociálnu skupinu, ktorá sa sociálne emancipuje len ťažko, možno nazvať sociálnou pedagogikou. Upozorňuje na dôležitosť predstupeňa sociálnej emancipácie pre úspešný národotvorný projekt.

Záver. Slovenské politické snahy v 19. storočí neboli úspešné, neuspel ani maximalizmus, ani gradualizmus, hoci na prelome storočia začal naberať druhý dych. Politické konanie neprekročilo tieň pokusnosti alebo probovania, ak máme použiť Vajanského termín. Nepodarilo sa kumulovať politický vplyv, nepodarilo sa kontinuálne politicky rásť. Pri výskume politického myslenia však nie je rozhodujúce, či bolo alebo nebolo úspešné. Napokon, aj neúspešné konanie je prejavom, ktorý svedčí o bytí, o vôli

¹"Konštitúcia dopúšťa slobodu slova, slobodu rozširovania svojho presvedčenia, slobodu petície, slobodu spolkovitosti a ak to všetko my Slováci na ceste zákonitosti múdro použijeme, iste nezahynieme." ([6] 30)

meniť to, čo je. Pre bádateľa je prítťažlivé analyzovať štýl a slovník myslenia. Na základe spracovania vybraných národoveckých textov z kľúčových období a na základe sociálnovedných poznatkov som sa pokúsil analyticky opísať dve školy politického myslenia vo forme ideálnych typov v podmienkach chýbajúcej inštitucionalizácie národa. Ich nosnosť možno overovať, prehlbovať ďalším výskumom. Domnievam sa, že by mohli poslúžiť ako dobré vodidlo pri sledovaní slovenského politického myslenia, ktoré vzhľadom na vleklú inštitucionalizáciu národa vykazuje veľa zvrátov, obrátov a nepredpokladaných a neočakávaných skutočností. Tak sa napríklad môže stať, že jeden politik myslí a koná takpovediac "dvojškolne". Mám na mysli Milana Hodžu; jeho článok v Hlase *Realizmus u nás* argumentuje v prospech a z hľadiska uhorskej ústavnosti,² ale aj jeho kontakt na skupinu Belvedere okolo následníka trónu ([2], 43-44). Dvojškolnosť, ak môžeme použiť tento novotvar, je produktom filozofie probovania a probovania sa darí v období nestability a kríz, ale aj v podmienkach chýbajúcej inštitucionalizácie národa, keď, ako správne konštatoval Milan Hodža, nemá význam hovoriť o konzervativizme, liberalizme a socializme.

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, Ľ.: *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*. Turč. Sv. Martin 1943.
- [2] KOLLÁR, K.: *Milan Hodža. Moderný teoretik, pragmatický politik*. Bratislava, Inforpress 1994.
- [3] ŠTÚR, Ľ.: *Dielo v piatich zväzkoch. I. Politické state a prejavy*. Bratislava 1954.
- [4] HURBAN, J. M.: "Predslov k Červenákovmu Zrcadlu Slovenska". In: *Životopisy a články*. (Rudolf Chmel, ed.). Bratislava 1973.
- [5] HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie. Zv. I. Aktivita a demokratizmus v slovenskej politike od r. 1898 do r. 1906*. Praha 1930.
- [6] PALÁRIK, J.: *Dielo v dvoch zväzkoch. II. Za reč a práva ľudu. Kultúrno-politické články*. Mikuláš Gašparík, ed. Bratislava 1956.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/21.

doc. PhDr. Tibor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

²"Dľa mojej mienky poskytuje nám uhorská ústava so svojou osnovou dost' garancie na to, aby sme my svoju národnosť i v tomto rámci uviedli v náležitú platnosť. Hovorím: uhorská ústava, z nejž nasledujú demokratické konzekvencie. Tá okolnosť, že sa sobecká politika vládnúcej strany položila v priek základným zásadám našej ústavy, nemôže byť pohnútkou k tomu, aby sme krajinskú ústavu ignorovali aj my. ... Kardinálnym bodom nášho politického programu budiž teda naprostá úcta k ústave." ([5], 244)